

Století posledních Přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů

ZDENEK MEŘINSKÝ

Doba třináctého století patří bezesporu ke klíčovým úsekům českých dějin. V tomto století se za vlády posledních Přemyslovců stal český stát přes řadu peripetií mocným státním útvarem, jenž významně zasahoval do středoevropských poměrů a evropské politiky, a pod přemyslovskou vládou se dostávala i řada zahraničních držav. Bouřlivý vývoj 13. století ve všech sférách života tehdejší společnosti znamenal proměnu raně feudálního knížectví ve stabilizovanou a hospodářsky vyspělou monarchii vrcholného feudalismu (Zemlička 1982, 17). Lze konstatovat, že právě 13. století určujícím způsobem poznamenalo další vývoj feudální společnosti, která tím dosáhla určitého vrcholu.

Třinácté století je dobou, kdy se s konečnou platností prosazují změny nastupující výrazněji již od 2. poloviny 12. století. Vzniká šlechta, roste její pozemkové vlastnictví i dominia církevních institucí. Odumírá stará hradská soustava i služební organizace, ale především v souvislosti s vnitřní kolonizací a novými, dokonalejšími pracovními nástroji dochází ke zvýšení zemědělské produkce (tzv. agrární revoluce) a roste výroba pro trh a směnu (srov. Meřinský 1983, 49; tam další lit.). V některých aspektech, jako bylo například konstituování středověké krajiny a městského urbanismu, přetrvaly vytvořené struktury až do 19. a 20. století. Právě v oblasti sledování vývoje osídlení a jeho postupu i struktury, klasifikace a studia hmotných památek, ale i při studiu sociálního vývoje a hospodářství, má archeolog nezastupitelné postavení a přináší řadu nových poznatků, které není možno získat studiem pramenů písemných.

I.

Morava jako součást českého státu posledních Přemyslovců měla vždy určité specifické postavení dané celým předchozím historickým vývojem. V poslední čtvrtině 12. století se český stát ocitá v hluboké politické krizi vrcholí známým rezenským výrokem císaře Fridricha Barbarossy v roce 1182, kterým udělil Moravu jako markrabství v léno Konrádovi II. Otovi, jenž si zde vydobyl během sedmdesátých a osmdesátých let 12. století hegemonní postavení. Nicméně po dalších střetech s pražskými Přemyslovci a zejména po nástupu Konráda II. Oty na pražský knížecí stolec (1189–1191) se tento schopný reprezentant znojenské přemyslovské sekundogenitury sám vrátil k ideji sjednocených Čech a Moravy (Nový 1972, 151–152; Válka 1986, 29; Zemlička 1986, 23).

Na přelomu 12. a 13. století vymírají a mizejí z historických pramenů poslední moravští údělníci z řad moravské přemyslovské sekundogenitury. Pražský biskup-kníže Jindřich Břetislav obnovuje roku 1194 přímou vládu praž-

ského panovníka, aniž jsou doklady o obnovení údelů či ustanovení markraběte (z posledních potomků údelných knížat známe bezpečně pouze syny Oty III. Olomouckého, Vladimíra a Břetislava; další uváděná knížata, která měla vládnout v nově zřízeném jemnickém údelu a na Brněnsku [Svatopluk a Svytlah], nelze bezpečně prokázat a známe je pouze z pozdějších fals; jejich existence včetně údelů je tudíž nedoložitelná, značně pochybná a nelze s ní ve výkladu moravského vývoje konce 12. a počátku 13. století počítat; Krzemienska 1985, 8—9, 14, 20, 23, pozn. č. 69; 1987, 16, 23, 25; 1987a, 259—264; Novotný 1913, *73—874, 1007, 1015, 1141; 1928, 279; uvádí je např. Nový 1972, 153).

Pojetí jednotné a celistvé Moravy se uplatnilo znovu vzápětí po smrti Jindřicha Břetislava v roce 1197. Stalo se tak v rámci smlouvy mezi uchazečem o pražský knížecí stolec Přemyslem a již zvoleným knížetem, jeho mladším bratrem Vladislavem Jindřichem, uzavřené v předvečer vzájemného střetnutí dne 6. prosince 1197. Vladislav Jindřich ustoupil, dostal vládu na Moravě, kde zanikl údel, a to jako markrabství, jež ovšem bylo lénem pražského knížete, později krále Přemysla Otakara I. Olomoucké biskupství však zůstalo nadále přímým lénem českého panovníka a za Přemysla Otakara II. přibýlo ještě třetí léno českého krále ve Slezsku — knížectví opavské v čele s legitimním levobočkem Mikulášem, jenž zde založil vedlejší přemyslovskou knížecí dynastii (Nový 1972, 153; Válka 1986, 29).

Přemyslovská sekundogenitura 13. století na Moravě byla od tohoto období vždy pod vrchní vládou českého krále. Na Moravě i v Čechách vládne jedna dynastie a i když se patrně počítalo i s eventualitou vzájemné dědičnosti, v období 13. století se na Moravě přemyslovská sekundogenitura neprosadila. Markrabě Vladislav Jindřich (1197—1222) zemřel bez mužských potomků podobně jako druhorozený Přemyslův syn Vladislav, vystupující jako moravský markrabě v letech 1224—1227. Za vlády syna Přemysla Otakara I., krále Václava I. (1230—1253), disponovala na Moravě značným vlivem i statky Václavova matka, královna — vdova Konstancie Uherská (t 1240). V době jejího pobytu na Moravě zastával markraběcí hodnost nejmladší syn Přemysla Otakara I. a bratr Václava I. Přemysl (1228—1239). Důležitou roli ve vývoji země sehrávají i olomoučtí biskupové. Tento církevní úřad zastává v 1. polovině 13. století (1202 až 1240) bývalý převor cisterciáckého kláštera v Oseku, rodilý Angličan biskup Robert, který shodou okolností umírá stejně jako Konstancie v roce 1240.

Po smrti markraběte Přemysla zde Václav I. dosadil za markraběte nejstaršího syna Vladislava (Novotný 1928, 775) a po jeho smrti v roce 1247 se jím stává mladší Přemysl, pozdější král Přemysl Otakar II. Když Přemysl Otakar II. nastoupil v roce 1253 na pražský trůn, nebyl již markraběcí úřad na Moravě za Přemyslovců nikdy obnoven. V celém předchozím období se také Morava vracela pod přímou vládu českého krále a nevznikala zde trvalá tradice markrabské dynastie a dvora (Válka 1983, 52—54; 1986, 29—30). Již výše jsme se zmiňovali o významu olomouckého biskupství za biskupa Roberta. Úloha i moc olomouckých biskupů byla ještě více posílena ve 2. polovině 13. století za episkopátu Bruna ze Schauenburka (1245—1281), kdy je zde vybudován vlastní lenní systém, prováděna rozsáhlá kolonizace a olomoucké biskupství se dotváří v mocné, hospodářsky i vojensky silné lenní knížectví (Hrabová 1964). Politický vývoj na Moravě neprobíhal samozřejmě přímočaře a procházel řadou peripetií a zvratů poznamenaných zejména vnějšími zásahy, Tilavně se sousedních Uher a Rakous, i spory mezi členy vládnoucí dynastie, tedy moravskými markrabaty a přemyslovskými králi v Praze. Morava měla pro poslední Přemyslovce značný význam i z hlediska nástupního prostoru zahraniční expanse na jih, jihovýchod i severovýchod do Rakouska, Uher,

Slezska i Polska, jak můžeme sledovat již od doby vlády Václava I., a zejména pak za vlády Přemysla Otakara II. a Václava II.

Vladislav Jindřich (1197—1222) byl po celou dobu své vlády spojencem Přemysla Otakara I. a podporoval svého bratra při budování pevných základů českého státu vrcholného středověku, podobně jako mu důležité politické služby poskytoval i olomoucký biskup Robert, tvořící určitou protiváhu proti ambicím pražských biskupů. Vláda dalšího markraběte, Přemyslova druhorozeného syna Vladislava byla víceméně pouhou epizodou (1224—1227). Prvá léta panování Václava I. (1230—1253) provázely na Moravě silný vliv královny-matky Konstancie Uherské, která zde měla rozsáhlé statky na jihovýchodní a jižní (Břeclavsko, Hodonínsko, Bzenecko, Kunovicko) i jihozápadní Moravě (Přibyslavicko, Moravskobudějovicko). Zároveň však zde v letech 1228—1239 vykonával markraběcí úřad poslední syn Přemysla Otakara I., neklidný Přemysl.

Ve třicátých letech 13. století se rozpoutaly spory mezi posledním Babenberkem Fridrichem II. Bojovným a Václavem I., do nichž se již promítaly širší záměry Přemyslovců zmocnit se babenberského dědictví. Boje se odehrávaly zejména na jižní Moravě a v létě roku 1233 se Fridrich zmocnil hradu Bítova, jenž býval označován za nedobytný, a na jeho stranu se přidal i markrabě Přemysl. Po stažení rakouských vojsk Václav dobyl Brno a Přemysl se musel podrobit. V následujících letech 1235—1236 se válečné operace přenesly do Rakouska a Uher. Vláda Fridricha II. Bojovného v Rakousku se zhroutila, ale zisky českého krále zde zmařil osobní zásah císaře Fridricha II. na počátku roku 1237 (to později vedlo ke sblížení posledního Babenberka a Václava I., který mu pomáhal v roce 1239 znovu upevnit vládu nad Rakousy se zřetelem na získání babenberského dědictví). V roce 1237 byl však Václav I. opět zameštnán krocením markraběte Přemysla, který nakonec uprchl do Uher a zpět se vrátil teprve po zprostředkování uherského Bély IV. Nazpět ale Přemysl obdržel pouze část Moravy (patrně Olomoucko a Opavsko), neboť Břeclavsko svěřil Václav I. svému vzdálenému příbuznému Oldřichovi Korutánskému. Přemysl v roce 1239 umírá a o rok později jej následují i Konstancie a olomoucký biskup Robert (srov. Válka 1983, 52—53; Zemlička 1986, 51—55, 59—62).

Počátek čtyřicátých let 13. století byl ve znamení tatarského vpádu. Po bitvě u Lehnice ve Slezsku dne 9. dubna 1241 se Tataři obrátili ze Slezska k jihovýchodu a přes Moravu se bleskově přesunuli do Uher, odkud se později stáhli zpět na východ. Hned poté se znovu rozhořely boje mezi Fridrichem II. Bojovným a Václavem I., neboť rakouský vévoda zaútočil bezúspěšně proti Moravě a musel obnovit úmluvy s českým králem, završené po sice neúspěšném vpádu do Rakous z ledna 1245 sňatkem markraběte Vladislava s Gertrudou Babenberskou. Vzápětí však umírá jak Fridrich II. Bojovný (t 1246), tak i Vladislav (t 1247) a na scénu vstupuje jako moravský markrabě mladší syn Václavův Přemysl Otakar II. V roce 1248 zvolila skupina šlechty následníka trůnu a nového moravského markraběte králem, což vedlo k občanské válce. Na Moravě zůstali Václavovi věrní jak biskup Bruno, tak i Oldřich Korutánský na Břeclavsku a během roku 1249 byla vzpoura rozdrácena, podněcovatelé potrestáni a Přemysl obdržel pod svojí vládou pouze Moravu (srov. Pekař 1941; Zemlička 1985; k datování srov. Šilhán 1971). Další události byly již ve znamení boje o rakouské dědictví, které se promítalo do celého období vlády Přemysla Otakara II. (1253—1278) jako českého krále.

Roku 1251 byl Přemysl povolán za vládce babenberských zemí a o dědictví se rozpoutal boj. Na Moravu vpadla roku 1253 z jihovýchodu uherská vojska spolu s Kumány a ze severovýchodu polskoruské kontingenty. U Olomouce

došlo k bitvě, jež přinesla Přemyslovi těžké ztráty, nicméně další události se pro něho vyvíjely příznivě a následujícího roku 1254 byl v Bratislavě uzavřen s Belou IV. mír a Přemysl získal kromě Štýrska rakouské země a později po vítězné bitvě u Kressenbrunn na Moravském poli v roce 1260 si upevnil své postavení včetně potvrzení územního zisku rakouských zemí i s přístupem k Jadranu. Další situace v sedmdesátých letech 13. století se však pro českého krále již nevyvíjela příznivě. Po úspěšné výpravě Přemysla Otakara II. do Uher v roce 1271 se Morava stala cílem bleskového nájezdu Uhrů a Kumánů a podobně tomu bylo i v únoru roku 1273 po smrti krále Štěpána. Na odvetném, úspěšně probíhajícím letním a podzimním tažení do Uher se Přemysl dozvěděl o volbě Rudolfa Habsburského římským králem.

Přemysl se postupně ocital v izolaci a po Rudolfově tažení do Rakous se zde za pomoci místní šlechty a církevních feudálů, uherských vojsk i za vydatného přispění části české šlechty, která se doma postavila proti svému králi, jeho moc zhroutil. Odtud již vedla přímá cesta k Přemyslově porážce a smrti v bitvě u Suchých Krút (Durnkrut) na Moravském poli dne 26. srpna 1278. Zanedlouho obsadil vítězný Rudolf i Moravu, kterou si měl podržet po dobu pěti let. Správu jižní či jihozápadní části země svěřil basilejskému biskupovi Jindřichovi a severní polovinu (včetně východní Moravy) olomouckému biskupovi Brunovi, jenž se mu po smrti Přemyslově poddal. Důležité moravské hrady obsadil Rudolf svými posádkami (srov. Válka 1983, 54–56; Zemlička 1986, 110–183).

Prameny z osmdesátých let přinášejí řadu zpráv o neklidných poměrech v zemi, loupeživých akcích šlechty i neutěšených poměrech hospodářských. Václav II. se spolu se Závišem z Falkenštejna pokusili v roce 1285 upevnit královskou moc na Moravě, již předtím předané Rudolfem Habsburským zpět Václavovi. Vytáhli na Moravu, přičemž dobývali hrady i města loupeživé šlechty a Závis dosazoval do úřadů své straníky (např. znojemského purkrabího, olomouckého biskupa Dětricha z Hradce (1281–1302 atd.) a v únoru 1286 přijal Václav II. v Brně hold a sliby moravské šlechty. Vnitřní neklid však zcela zlikvidován nebyl a pokračoval i v následujících letech.

Postupně však, zejména po likvidaci Záviše z Falkenštejna roku 1290 a smrti Rudolfa Habsburského, se život v českém království konsolidoval a vrátil do normálních kolejí. Pozornost Václava II. se obrací k severovýchodu do Polska a Slezska, kde byl roku 1300 korunován za krále, a do Uher. Proti Václavovi II. a jeho nárokům na polskou a uherskou korunu vystoupil syn Rudolfův, římský král Albrecht Rakouský, spojil se s Uhry a 18. října 1304 oblehl Kutnou Horu, ale musel ustoupit, přičemž tažení rakouských a uherských vojsk postihlo i Moravu, zejména její jižní, jihovýchodní a jihozápadní část. Po smrti Václava II. 21. června 1305 uzavřel jeho nástupce Václav III. s Albrechtem mír, ale při přípravě na polské tažení nachází Václav III. právě v Olomouci 4. srpna 1306 úkladnou smrt (Hlobil 1983), která uzavírá nejstarší, přemyslovskou epochu českých dějin i téměř tři sta let přemyslovské vlády nad Moravou (srov. Válka 1983, 56–58; Zemlička 1986, 153–192; Přehled 1980, 217–235).

13. století znamenalo především velké proměny v oblasti společenských vztahů, hospodářství, osídlení a hmotné kultury. Nelze zde opakovat podrobně řadu obecných poznatků o celém vývoji, které jsou podrobně uváděny a rozebírány v řadě prací (v poslední době např. Zemlička 1986; Válka 1983, 67–77; Přehled 1980, 187–216). Všimněme si proto pouze některých aspektů doložitelných a sledovatelných i archeologicky.

II.

Problematika vývoje osídlení — procesu, který kulminuje právě ve 13. století, stojí v popředí zájmu komplexního výzkumu řady vědních disciplin a zahrnuje v sobě i studium jednotlivých sídlištních typů (vesnice, města, výrobní objekty, fortifikace, sakrální objekty), tvořících nedílný celek celého procesu osídlení 13. století a jeho struktury. Současný stav zpracování vývoje osídlení na Moravě a ve Slezsku ukazuje na značné disproporce mezi jednotlivými oblastmi. Nejvíce pozornosti bylo věnováno Českomoravské vrchovině a jihozápadní Moravě vůbec, řadu poznatků máme z různých mikroregionů jižní Moravy (brněnské Kloboucko, soutok Jihlavy, Svatky a Dyje, Oslavansko), dále je zpracováno Uherskohradištsko, Dražanská vrchovina, oblast Žďárnického lesa, Brněnsko, okolí Černé Hory v Boskovické brázdě atd. (srov. Měřinský 1982, 113—121; 1987, 157—163), ve Slezsku pak z historického hlediska Jesenícko, Frýdecko, Jablunkovsko, Místecko a Brušpersko (Zuber 1972; Bakala 1982; 1983).

Význam 13. století pro utváření struktury středověkého osídlení nelze hodnotit izolovaně od předchozího vývoje osídlení, které zejména ve 2. polovině 12. století položilo jeho východiska. Osídlení 11.—12. století se soustřeďovalo v úrodných moravských úvalech a postupně pronikalo do podhůří hornatých terénů. Neosídlené zůstávaly horské polohy Českomoravské vrchoviny, Rychlebské hory, Hrubý a Nízký Jeseník, Oderské vrchy, Beskydské podhůří, Moravskoslezské Beskydy a uvnitř země například centrální část Dražanské vrchoviny (srov. Měřinský 1987a, 116—117). I staré sídelní území vykazovalo různou intenzitu osídlení, zejména v podhorských polohách, a zjišťujeme i neosídlené enklávy. Na severu sahala hranice starého sídelního území ke konci mladohradištního období až na soutok Moravy s Desnou a pak směrem na jihovýchod v podstatě kopírovala výrazný jihozápadní okraj Hrubého Jeseníku včetně Uničovska a Záhoří, kde osídlení vytvářelo na dolní Bečvě široký záliv zasahující k severnímu úpatí Hostýnských vrchů. Tam se při dálkové komunikaci vedoucí Moravskou bránou a patrně na několika větvích této severojižní magistrály počínají vytvářet sídelní komory u Hranic, na Kelčsku, v okolí Suchdolu nad Odrou, Nového Jičina a na Příborsku. Ty představují zárodky dalšího rozvoje osídlení. Na severní, slezské straně se zvětšil rozsah sídelního území Holasiců na Opavsku od Hlučína po Krnov včetně Osoblažská. Z území na Nise zasahoval nepatrně tamní sídelní okrsek do podhůří Rychlebských hor (Javorník, Vidnava) a další enkláva se tvořila na Těšínsku. Odlesnění celé zdejší oblasti probíhalo vzhledem k méně úrodným půdám i humidnějším klimatu pomalejším tempem než například na Českomoravské vrchovině (srov. Měřinský 1987a, 116—117).

Na oblasti Českomoravské vrchoviny si můžeme velmi dobře dokumentovat celý postup osídlení ze starého do mladého sídelního území. Celá oblast Jihlavska byla až do počátku vrcholného středověku pokryta pomezím pralesem. Rozhraní okrajových zón starého sídelního území a vlastního hvozdu vede J. Málek zhruba na čáře Heraltice—Římov—Martínkov a šířka celého pomezí hvozdu mezi Čechami a Moravou je před započítáním intenzivního kolonizačního postupu odhadována na 80 km (Málek 1966, 87—102; 1970, 79—81; k šířce hvozdu srov. Dobiáš 1930, 6—12). Na samotném rozhraní starého sídelního území a do vrcholného středověku neosídlených „hornatých poloh“ Českomoravské vrchoviny se nachází oblast Třebíčska. Ke studiu osídlení celé oblasti Českomoravské vrchoviny a jejího podhůří lze využít nejen doklady archeologické, ale i zprávy písemných pramenů, které máme pro

region k dispozici, přičemž jejich množství se zvyšuje úměrně průběhu 11.—14. století, dále poznatky získané studiem středověkých uměleckých památek, především architektury, a v neposlední řadě i výzkumu místních jmen, tedy pramenů toponomastických (Měřinský 1986, 157).

Vnitřní kolonizační proces postupující z prostoru Znojemska, Bitovska, Moravskokrumlovská a Oslavanská se do konce 12. století dostal na výše jmenovanou hranici Martínkov—Římov—Heraltice, na Přibyslavicko, do okolí Třebíče a na střední Oslavu. Nálezy a celá analýza dostupných pramenů různé povahy nasvědčují tomu, že osídlení v regionu do konce 12. století až na výjimky nepostupovalo dále do hornatých poloh Českomoravské vrchoviny. Proti předchozím, dosud sporadicky osídleným bodům je však po celé 11.—12. století postup proti tokům Zeletavky, Bihanky, Rokytné, Jevišovky i Moravské Dyje zcela systematický a osídlení se zahušťuje a je kolonizováno celé území. Podobně probíhal i postup na Hrotovicku směrem na severozápad, vycházející z Moravskokrumlovská a Oslavanská.

Daleko severním a severozápadním směrem vybihá osídlení pouze z oblasti Moravskobudějovicka a proti proudu Rokytné od Jaroměřic až po prameniště. Tento postup máme doložen nejen archeologickými prameny, ale je pozoruhodné, že na základě analýzy místních jmen jej shodně vymezuje i R. Šrámek (Uhlíř et al. 1977, 180—181). Koridor tohoto poměrně časného osídlení, o němž lze předpokládat, že již ve 2. polovině 12. století dospělo do oblasti Rokytnice, zaniklé Březové, Štéměch a Chlístova, tedy k pramenům Rokytné, přesně odpovídá předpokládanému směru Haberské stezky, která grávě v tomto svém úseku vstupovala někde u Zašovic z lesostepní krajiny do vlastního pomezího hvozdu (Málek 1970). Tuto fázi vnitřní kolonizace lze spojovat s pozvolným systematickým postupem dále do neosídleného území, probíhajícím na zeměpanské půdě, i postupem podél dálkové komunikace. Osídlení postupující po Haberské stezce pak patrně před koncem 12. století dosáhlo i Přibyslavicka a zde vytváří sídlištní komoru. Další taková sídlištní komora se nejpozději v 1. polovině 13. století rozrůstá i kolem Brtnice, tvořící asi jeden z etapových bodů na komunikaci (Měřinský 1988, 18—39).

Značná úloha v osídlovacím procesu Třebíčska je připisována trebičskému benediktinskému konventu. Zdá se však, že v počátečním období je jeho role přeceňována. Archeologické nálezy totiž, až na výjimky z bezprostředního okolí Třebíče, známe pouze z jižní a jihovýchodní části regionu, spolehlivé písemné prameny dokládají rovněž osídlení pouze v jižní zóně a výzkum románské architektury poukazuje na intenzivní stavební činnost v prostoru jižně od řeky Jihlavy a na Náměšťsku až po roce 1200. Ve 2. polovině 12. století počíná pravděpodobně osídlovací proces organizovaný klášterem směrem na severozápad k Lukám nad Jihlavou a Kamenici, kde se na levobřeží Jihlavy vytváří v pozdějším období rozsáhlá klášterní doména, a pokračuje i kolonizace v okolí Třebíče. V oblasti severně a severovýchodně od pozdějšího města vrcholí osídlovací proces patrně až během 1. poloviny 13. století. Neznáme odtud dosud ani spolehlivě určené památky pozdněrománské architektury (srov. Měřinský 1986, 166—167). Naše poznatky odpovídají i výsledkům toponomastického studia R. Šrámka (Uhlíř et al. 1977, 180—181).

Vytváření sídelní komory kolem Přibyslavic nastalo nejdříve v průběhu 2. poloviny 12. století, spíše však k jejímu konci, což naznačuje i datování zdejšího románského kostela. Koncem 12. století můžeme počítat s rozšiřováním okrajového areálu starého sídelního území na jihu Brtnicka a s vytvářením „etapových lokalit“ na Haberské stezce samé. Počátky sídliště kolem kostelíka sv. Jana Křtitele ve Staré Jihlavě bývají kladeny do 2. poloviny 12. století.

Přihlédneme-li k souvislostem s patronátem kostela, zvýšením významu Haberské cesty během 12. století, zejména v jeho 2. polovině, předpokládanými změnami trasy i prvými písemnými zprávami o řece Jihlavě k roku 1226 a pak o vlastním sídlišti k roku 1233, nepůjdou patrně počátky zdejšího osídlení příliš hluboko před rok 1200. Během 1. třetiny 13. století je již v plném proudu kolonizace na zeměpanském území, která postupuje od okrajů jednotlivých sídlištních komor, i kolonizace prováděni některými feudálními rody, jež zde dostávají výsluhou určitá území. To se týká především Hrutoviců kolem Kněžic a Ranožirovců na Stonařovsku.

Ve třicátých letech je v podstatě dokončena sídlištní síť na zeměpanském Brtnicku a ve čtyřicátých až padesátých letech 13. století farní síť, přičemž se konstituují tržní osady jako centra panství, církevní správy, směny atd. Konečně v 1. polovině 13. století pokračuje osídlovací proces prováděný Hrutovicí (Střížovci) v prostoru mezi řekou Jihlavou od Luk po soutok s Brtnicí a dolním tokem této říčky. Kolem poloviny 13. století musel podle nejstarších stavebních prvků kostela již existovat Střížov jako původní centrum celého území a pravděpodobně vznikají i další vesnice, které jsou písemnými prameny doloženy až ve 2. polovině 14. století (Přímělkov, ZSV Ozřetín, Dolní Bitovčice, ZSV Šamonín, Komárovice — podle místního jména starší založení při trase Haberské stezky). Ve 2. polovině 13. století zde vzniká jako centrum državy hrad Rokštejn, který se později, po polovině 14. století, stává i centrem celého zeměpanského dominia v oblasti (Měřinský 1988, 39–40).

Uvedené poznatky lze do jisté míry zobecnit i pro další oblasti a průběh celé kolonizační činnosti. Například již výše jsme se zmiňovali o úloze dálkových komunikace Moravskou bránou, na níž též počínají vznikat jednotlivé sídelní komory. Podobně byla diskutována úloha třebičského konventu v osídlovacím procesu. Tyto poznatky lze zobecnit i na otázky dalších klášterů. Jejich úloha bývá totiž někdy přeceňována. Například žďárský klášter a později založený vizovický konvent se zúčastňovaly na kolonizaci, ale v darovaných regionech byla v době založení těchto církevních ústavů již rada existujících vesnic. Například na Žďársku se na kolonizaci podílí řada dalších institucí a feudálních rodů (srov. např. Šilhán 1970; Plaček 1985; 1987) a v polovině 13. století, kdy byl klášter založen, zde bylo poměrně husté osídlení. Podobně je přeceňován i rozsah kolonizační a germanizační činnosti biskupa Bruna ze Schauenburka. V době Brunova episkopátu uvádí L. Hrabová (1964, 110) ze 186 vsí olomouckého biskupství celkem 26 lokalit buď vznikajících nebo před nedávnem nově založených (Měřinský 1985, 382).

Ve starém sídelním území shledáváme i další jev typický pro 13. století. Jedná se o koncentraci a přeměnu struktury celého osídlení. V rámci olomoucké biskupské državy se setkáváme s náznaky koncentrace již na počátku 13. století a ve 2. polovině 13. století za biskupa Bruna již tento proces značně pokročil, bylo vytvořeno 11 souvislých oblastí se správními a hospodářskými centry, o něž se dělila biskupská města s nově budovanými hrady (Hrabová 1964, 35, 49–54). První vlna pustnutí vesnic rámcově datovaná do 13. století je doložena i v jádru velehradského dominia (Snášil 1980, 179–180; 1982b). Na panství oslavanských cisterciáček probíhala přestavba struktury osídlení a scelování držby do konce 1. poloviny 13. století. Tento proces se odrazil v zániku řady vesnic (Měřinský 1976, 115–116). Náznaky podobného dění shledáváme na Kloboučku (Kordiovský 1977, 262) i na jiných místech jižní Moravy, kde však nebyly systematicky sledovány (srov. Měřinský 1982, 125 až 126). V polohách kolem Dyje, Svatky a Moravy se některá sídliště přemísťují do vyšších míst vlivem změn vodního režimu, který byl též následkem

kolonizačního procesu 13. století v horských oblastech, spojeného s klučením lesů (srov. Měřinský 1987a, 115). Samotné procesy přeměny struktury osídlení lze spojit se změnami systému zemědělské výroby a celkovými proměnami sociální struktury a ekonomiky ve 13. století.

Tyto změny jsou pro 13. století všeobecně předpokládány, avšak jejich přesný průběh a chronologii neznáme. Zejména v některých okrajových oblastech může mít celý proces zpoždění hluboko do 14. století, což lze sledovat i na výskytu některých technických inovací. Obecně se počítá ve 13. století jak se změnami organizace zemědělské výroby, tak i techniky. Lze zachytit pestřejší skladbou zemědělských plodin, zvýšení podílu dobytčářství na produkci potravin, což skýtá i větší možnosti hnojení, spojené právě s trojpolním systémem. Nový způsob záprahu a postupné prosazování koně i další technické novinky zvýšily účinnost biologické energie zvířat. V masovém měřítku se počíná uplatňovat využití motorické síly vody, v souvislosti s vnitřní kolonizací, jež byla vyvolána určitými demografickými tlaky, s novými dokonalejšími pracovními nástroji a s prosazováním trojpolního systému i dalších novinek dochází k celkovému zvýšení produkce a později i nutné intenzifikaci výroby umožňující růst výroby pro trh a směnu. Tyto změny vedly ve svých důsledcích i k rozsáhlým změnám v sociální struktuře středověké společnosti (Nový et al. 1974, 139–146; Beranová 1975; Krzemienska 1981).

III.

Řadu dokladů o všech těchto procesech probíhajících ve 13. století přináší výzkumy středověké vesnice. Zejména dobře jsou dokumentovány na zaniklé vsi Mstěnice u Hrotovic, Pfaffenschlagu u Slavonie i na některých dalších lokalitách, kde je vývoj do poloviny 13. století ukončen a vesnice v podstatě ještě mladohradištního charakteru se ve vrcholné středověkou ves s nadzemními vícedílnými domy a usedlostmi s dalším příslušenstvím neproměňuje (např. Zábřacany, Šakvice „Štěpničky“ atd.; srov. Snášil 1975, 309; Unger 1981, 64–85). Zkoumány jsou také lokality, které nově vznikají až ve 13. století (např. Bystřec u Jedovnic, Konůvky u Heršpic, Koválov u Žabčic atd.) a kde je možno sledovat postupné narůstání usedlostí od zemnice přes kúlové jednoprostorové stavby po vrcholné středověké vesnické domy srubové konstrukce (Belcredi 1986, 423; 1987, 157) i domy částečně či plně kamenné (srov. Nekuda 1975, 156–160; 1978; 1981, 135–143; 1982, 38–43, 46–61; 1987; Šaurová 1973; Belcredi 1986; 1987; Měřinský–Unger 1987; dále srov. Měřinský 1986a, 26–28; tam další lit.]. Hlavní změny na vesnici nastávají až v průběhu pokročilého 13. století, spíše k jeho závěru, a rozhodujícím činitelem přeměn byla zemědělská výroba a její zdokonalení, intenzifikace i nový systém (Nekuda 1984, 34–36).

Hledáním nových zdrojů půdy k obhospodařování dochází ve 13. století ke zvýšení podílu zemědělské půdy ve srovnání s lesními porosty. Na základě pylových diagramů vypracovaných E. Rybničkovou a K. Rybničkem (1976) je poměrně dobře zachycena středověká kolonizační aktivita především na Českomoravské vrchovině a v dalších podhorských a horských polohách. Palynologické výzkumy ukázaly, že v období do konce 13. století se lesní porosty zachovaly jen v horských terénech a jejich podhůří a mimo ně pouze ojediněle, v méně přístupných polohách. Právě tyto oblasti byly cílem kolonizačního úsilí a diagramy zachycují přeměnu lesa v zemědělskou půdu, probíhající na plošně velkém území a ve velmi krátké době. Nálezy uhlíků také naznačují, že odlesňování se dělo na většině území žďářením. Rychlý průběh kolonizace

předpokládá velmi intenzivní postup osídlovacího procesu a pronikání osadníků do buko-jedlových lesů se smrkem na bonitních hnědozemních nebo slabě podzolovaných půdách. V aluviálních údolích byly klučeny olšiny s vrbou a krušinou, ve vyšších polohách olšiny se smrkem a docházelo k jejich přeměně v málo hodnotné louky a pastviny, jež periodicky zarůstaly a musely být po čase znovu obnovovány (Měřinský 1987a, 114). V nižších polohách starého sídelního území nedocházelo podle výše zmiňovaných autorů v období 11.—15. století k podstatnějšímu rozšiřování zemědělsky obhospodařované půdy na úkor lesa, snad jen s výjimkou vyšších poloh v Chříbech, Bílých Karpatech, ale i na Dražanské vrchovině, a drobnější korekce nelze, jak Již bylo výše řečeno, vyloučit ani v dalších mikroregionech.

Na Českomoravské vrchovině byly do počátku 14. století rozsáhlé prostory odlesněny tak, že podíl lesů se zde zmenšil až na 30 % (Málek 1966a, 154—155; 1982, 283—284). Na Dražanské vrchovině odhaduje E. Černý (1983, 430) zalesnění 13.—15. století na 46,08 %. Svoji roli sehrála na Jihlavsku i potřeba dřeva v důlním podnikání (Málek 1976, 145—159) a samotné dolování i rýžování zlata, zejména haldy, těžební pole se šachtami i další důlní zařízení zde též zabírala rozsáhlá, původně zalesněná území, kam se les po zániku těžebních děl opět vrátil. Podobné procesy lze předpokládat i v dalších oblastech středověkého dolování (např. Jeseníky). V každém případě však vymýcení rozsáhlých zalesněných prostor v horských a podhorských terénech jihozápadní, severní a severovýchodní Moravy a Slezska během 13. století znamenalo na našem území jednu z prvních ekologických katastrof vyvolaných člověkem, která se projevila například rozsáhlými povodněmi v jihomoravských úvalech, změnami vodního režimu, což mělo i vliv na změny celé struktury osídlení v okolí údolní nivy (Opravitl 1983, 62—63; Jelínková—Měřinský 1985, 150—152; Měřinský 1982, 131; 1987a, 117—118).

IV.

Vedle rozšiřování zemědělsky obhospodařované půdy a dolování měla na změnách tvárnosti krajiny podíl i urbanizace — vznik měst, probíhající ve 13. století, kdy dochází k dotváření významných lokalit u starých knížecích hradů v plně institucionální středověké města i k novým lokacím. Vznik měst měl též vliv na změny struktury staršího osídlení, a to jak ve starém sídelním území, tak i tam, kde zemědělská sídliště vznikala až nedlouho před lokací (napr. z prvé skupiny Znojmo, Olomouc, Uherské Hradiště, z druhé např. Jihlava; srov. Měřinský 1982, 126).

Poměrně časně, již za vlády Přemysla Otakara I., vznikají na Moravě první městské útvary (či se dotvářejí v plně institucionální město vrcholného středověku). Vývoj zde probíhá rychleji než v samotných Čechách a první lokace se objevují jak na severní Moravě a ve Slezsku, tak i na Moravě jižní, přičemž nelze vyloučit, že na tuto poměrně ranou fázi urbanizace měly vliv kontakty s vyspělejším Podunajím i Slezskem. Ukazuje na to například i studium městských práv brněnského a znojemského okruhu, jež vycházejí, doplněny o vlivy domácího zemského práva, z právních řádů jihoněmeckých, zprostředkovaných Vídní a Enzí (srov. Hoffmann 1983, 166—175; tam další lit.).

Z nejstarších měst v právním smyslu na Moravě je třeba jmenovat Uničov (1223), dále Bruntál a Opavu, všechny sahající svými počátky snad již do předchozího desetiletí než Uničov. Na jižní Moravě drží prvenství Znojmo, následují Jemnice (obě z dvacátých let) a pravděpodobně i Hodonín (možná

o něco pozdější; srov. Zemlička 1986, 90—92). Raně feudální městská aglomerace ve Znojmě vzniká již v souvislosti se sídlem údělného knížete a její důležitost vzrůstá během 2. poloviny 12. století úměrně se vzrůstajícím postavením znojenské přemyslovské sekundogenitury. Samotný akt vzniku právního města Znojma je kladen již několik let před rok 1226, kdy nám jej blíže osvětlují dvě listiny Přemysla Otakara I. (v jedné z nich se hovoří o vůli králově vystavět město (civitas) před Znojmem). Analýza vzniku Znojma provedená na základě písemných pramenů J. Tomášem (1987, 225—229) naznačuje určité paralely i pro vznik či lépe řečeno konstituování se plně institucionálních měst vrcholného středověku z dalších raně feudálních městských aglomerací (Olomouc, Brno). Vrcholné feudální město Znojmo sice vzniklo v okruhu raně feudální aglomerace, ale s určitým přesunem těžiště (centra) osídlení. Panovník jako iniciátor vzniku právního města nenašel dostatečný prostor, jen jemu náležející, pro vybudování nového města.

Svým způsobem podobně se vyvíjela situace v dalším centru knížecího údělu — Olomouci, která nemá dochovanou tzv. zakládající listinu, ale lze předpokládat, že nové město ležící západně od původního hradu s předhradím bylo vysazeno nejspíše před rokem 1246 (srov. Hlobil—Michna—Togner 1984, 16—30, 40; Michna 1982, 738—740; Dostál et al. 1974, 278—282). Složitější situace je v Brně, dotvořeném v institucionální město vrcholného středověku oběma velkými privilegii z ledna 1243 (CDB IV, 79—87 č. 17), neboť původní hrad údělných knížat zde není dosud bezpečně lokalizován, i když všechny dosavadní indicie ukazují do prostoru Starého Brna. Také v případě vzniku města Brna dochází s největší pravděpodobností k posunu osídlení do prostoru nynějšího historického jádra (zhruba 1 km východněji), kde na základě dosavadních archeologických nálezů neshledáváme doklady starší 13. století. Naopak během 1. třetiny 13. století zde dochází k velmi dynamickému vývoji a růstu osídlení, které vyvrcholilo dotvořením Brna v institucionální město před polovinou 13. století (Cejnková—Měřinský—Sulitková 1984, 265—266). Analýza písemných pramenů a zjištěná archeologická situace dokonce dovoluují uvažovat o možnosti, že Brno jako právní město existovalo již ve dvacátých letech 13. století (Tomas 1987, 229).

Poněkud odlišnou situaci shledáváme v případě dalšího královského města — Jihlavy. V období let 1234—1240 došlo u Jihlavy k objevu stříbrných rud, a proto ji v roce 1240 získal Václav I. zpět (CDB III, 353—356 č. 260). V okolí se rozvinula intenzivní těžba stříbra a na výhodně umístěné široké ostrožně jižně od Staré Jihlavy vzniklo po roce 1240 nové horní město. Bylo obdařeno horním a městským právem, jehož zárodky sahají již k roku 1249 (Hoffmann 1969, 114—115). Jihlava tak vlastně také nevzniká v pravém slova smyslu na „zeleném drnu“ (srov. Richter 1975, 249), ale nové sídliště je pokračováním staré tržní osady u kostela sv. Jana Křtitele při brodu Haberské stezky přes řeku Jihlavu. Po nálezích stříbrných rud bylo sídliště pouze přemístěno na místo výhodnější z vojenského, bezpečnostního a prostorového hlediska. Právě hornictví sehrálo při vzniku města rozhodující roli a bývá poukazováno na určitou živelnost počáteční fáze. Ta se však například v půdorysné osnově nové lokace neprojevuje (Měřinský 1977, 123).

Proces urbanizace vrcholil v době vlády Přemysla Otakara II. po polovině 13. století. Na Moravě jsou s jeho jménem spojeny lokace Uherského Hradiště a Uherského Brodu (Dostál et al. 1974, 383—384), ve druhém případě s abnormálně rozsáhlým, do minulého století nezastavěným areálem, jejichž založení mělo zároveň strategický význam pro zabezpečení moravsko-uherské hranice. Podobnou funkci měl například Marchegg v Rakousku (srov. Kuthan 1982,

256—257). Také vznik Uherského Hradiště doložený listinou z roku 1257 proběhl na ostrově sv. Jiří v řece Moravě, neosídleném od 10. století, a to převodem obyvatel z klášterní trhové vsi Veligradu a z Kunovic (Procházka—Sulitková 1984, 7—12; Verbík 1981, 90—100). Z dalších Přemyslových lokací jmenujme alespoň Jevíčko, Litovel a za Václava II. patrně Ivančice (Dostál et al. 1974, 183, 187, 237; Zemlička 1986, 210). Na zakládání měst se však významně podílel i biskup Bruno ze Schauenburka (např. Kroměříž, Svitavy, Mohelnice atd.; Hrabová 1964, 49—54, 66—68) a další církevní (Třebíč; Uhlíř et al. 1977, 27—28) i světské feudálové (Mikulov, Moravská Třebová atd.; Dostál et al. 1974, 249—251, 255—256).

Podstatnou měrou přispěla středověká archeologie k poznání městských organismů, zachycení provizorií z období lokace, rozvržení městišť atd. Z výzkumů v městském prostředí jmenujme alespoň Uničov, Opavu, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Olomouc a Brno. Většinou se však jednalo o menší záchranné akce, kterými se podařilo zjistit pouze některé prvky architektury a části vybavení městišť. Na tomto místě jmenujme starší akce v Opavě, výzkumy v Jihlavě atd. Značná pozornost byla věnována problematice zemnic ve městech, které souvisejí s počáteční výstavbou z doby lokace. Znímy jsou i z vesnického prostředí (Černá Hora na Blanensku, Loštice-Zádlovice, ZSV Bystřec u Jedovnic, Mstěnice u Hrotovic, Pfaffenschlag u Slavonie; srov. Michna 1988, 272—275). V městském prostředí byly zjištěny v Uničově, Rýmarově, Lošticích, Olomouci, Opavě, Žďáru nad Sázavou, Uherském Hradišti, Uherském Brodě a trhovém městečku Veligradu — Starém Městě u Uherského Hradiště. Tyto útvary patrně nenavazují na domácí vývoj. Šlo o provizoria a další vývoj byl zvislý na ekonomických poměrech lokovaného sídliště i jednotlivce. Mohlo docházet k rychlé změně ve vyspělejší typ obydlí i k dlouhodobějšímu přežívání (Richter 1974, 234—236; Michna 1987, 187—190; 1988, 272—275; Procházka 1984; Měřinský 1986a, 28—29; tam další lit.).

Jediné větší výzkumy, poskytující nám obraz o vývoji městské zástavby v širších souvislostech, probíhají v Olomouci, Uherském Hradišti, Opavě a v poslední době v Brně. Nejstarší zástavba v Uherském Hradišti se vyznačovala dřevohlinitým charakterem nadzemních domů, jež vystřídaly, alespoň někde, polozemnice krátké prvotní přechodné fáze. K uliční čáře byly přisazeny buď výrobní objekty nebo obytné stavby. Objevuje se trojdílný, mnohdy víceprstorový (až šesti) dům komorovo-chlévového typu a hákový půdorys domu. Průzkumy probíhaly na ním. Rudé armády, Otakarově ulici a stopy dřevěných staveb byly zachyceny i na dalších místech, například ulici Bezručově, Jablonského, Nádražní, Prostřední, Průchově atd. Vývoj v rámci jednotlivých městišť v Uherském Hradišti probíhal velmi dynamicky a ukazuje na určité společné rysy prvních městských a venkovských domů. Velmi rychle dochází však již před koncem 13. století k budování kamenných budov. Situace v Uherském Hradišti však vykazuje zvláštní rysy dané vznikem města a přesazením jeho obyvatel z okolních sídlišť i faktem, že patřilo k menším královským městům se silným podílem zemědělství zejména v nejstarší fázi osídlení (Procházka—Snášil 1984; srov. Měřinský 1986a, 29; tam další lit.).

V Olomouci poskytuje nejvíce informací výzkum dvou městišť domů v Barvířské ulici, kde bylo zjištěno, že obě navazují na starší vývoj, vycházejí z průběhu stavební činnosti stanovené již při lokaci kolem poloviny 13. století, jak to dokazují tři objevené zemnice. Tato linie se stala závaznou i pro stavebníky prvních kamenných domů, které zde vznikaly až na zlomu 14. a 15. století (Michna 1982a, 225). V tomto zkoumaném úseku městišť se však projevovala určitá perifernost, proto zde došlo k budování domů až poměrně pozdě. Další

velké výzkumy probíhaly v ulici Pekařské i na dalších místech města (srov. Bláha 1984, 138; Michna 1973; tam další lit.).

Řada nových výzkumů proběhla v poslední době ve středověkém jádru města Brna, kde byly též zachyceny objekty z doby vzniku města ve 13. století (zemnice, výrobní objekty a další zahloubené objekty). Prozatím se zdá, že sídlištní objekty 13. století respektují v historickém jádru uliční síť, což naznačuje určitou spjatost půdorysného rozvržení s počátky osídlení. Výzkumy, které nejvíce přispěly k poznání osídlení 13. století, proběhly v ulicích Dominikánská, Kozí, Josefská a v prostoru minoritského kláštera (Procházka 1985, 134—135). Dosud blíže neřešena zůstává na Moravě problematika počátků městských fortifikací, jejichž budování bylo zahájeno, alespoň u velkých královských měst, s největší pravděpodobností již během 2. poloviny 13. století či koncem poloviny prvé.

V.

Z dalších sledovaných sídlištních typů je nutno učinit zmínku alespoň o trhových osadách, vyvíjejících se jako centra trhu a směny již od předchozího století. Z některých se stala poddanská městečka a později, ve 14.—15. století, přerůstala i v poddanská města, u jiných dochází k přenesení, vývoj dále pokračuje v nedaleko lokovaných městech a význam původních trhových osad klesá na pouhé vesnické osídlení. Zárodek takového centra představuje 1 archeologicky zkoumaná původní lokace Žďáru nad Sázavou, založená asi v letech 1254—1255 a po zhruba dvaceti letech přenesená do oblasti jádra nynějšího města. Ve Žďáře se prostě domy s jednoduchou sloupovou konstrukcí o šíři parcely kolem 10 m a hloubce zástavby 12—14 m řadily do průčelní fronty, snad jedné strany tržiště (Richter 1974, 234—238), a součástí zástavby byly i zemnice s ohništi na podlaže. Nálezy strusek zde dokládají železářskou nebo kovářskou výrobu (srov. Richter 1975, 252—253).

Podobný osud postihl i trhovou ves velehradských cisterciáků Veligrad, jehož význam taktéž poklesl po založení Uherského Hradiště, kde byla lokace ukončena kolem roku 1257. Původně zde asi vývoj od počátku 13. století směřoval ke vzniku klášterního městečka s výrazným podílem řemesel a s trhem. Ve Starém Městě byl prozkoumán poměrně rozsáhlý areál s převahou osídlení z doby 1. poloviny 13. století i dalším dozníváním do osídlení vesnického charakteru od počátku 14. století, kdy po ztrátě trhu pozbývá sídliště řemeslnický charakter. Především odtud známe výrobní objekty a u obytných konstatuje R. Snášil nepodstatné rozdíly od způsobu bydlení na zaniklých Záblačanech. Ve Starém Městě se též podařilo zachytit vydělování výrobního okrsku od vlastního sídelního areálu. Prozkoumány zde byly výrobní okrsky kovářský, hrnčířský, vápenický a další objekty jako udirna, pekárna, stopy kovolitectví apod. [Snášil 1978; 1979; 1980a; 1982; 1982a; 1983, 98—100; Snášil—Procházka 1980).

Do 13. století přežívá i sídliště v Mohelnici, považované V. Gošem (1975, 340) za specializovanou řemeslnickou a tržní osadu, k jejímuž zániku došlo po polovině 13. století, kdy se její obyvatelé přestěhovali do nově založeného biskupského města na nedaleké ostrožně, jež je doloženo poprvé roku 1273. Mohelnice vznikla koncentrací osídlení ze zkoumané osady a dalších sídlišť a stala se ekonomickým centrem místního významu a střediskem jedné oblasti biskupských držav (srov. Měřinský 1985, 383—384; 1983, 47; Hrabová 1964, 54; Goš 1984; tam další lit.). Záchraným výzkumem bylo sledováno i osídlení 13. století v Modřicích, které byly v majetku olomouckého biskupa a predsta-

vovaly další ze středisek biskupských držav (Měřinský 1984, 356—357). Povrchovým průzkumem bylo sledováno valovým opevněním ohrazené zaniklé městečko Potvorovice na Hodonínsku, jež bylo ve 13.—15. století centrem velehradských statků v této oblasti (Měřinský 1977a).

Městské provizorium založené kolem roku 1250 bylo zachyceno také v místech Bezručovy ulice v Rýmařově. Na ploše kolem 1200 m² bylo odkryto kolem padesáti objektů datovaných do 2. poloviny 13. až 1. poloviny 14. století. Během 1. poloviny 14. století dochází k přesunu zdejšího osídlení do prostoru jádra nynějšího města Rýmařova, asi 1 km západním směrem (Novák—Karel 1977, 29—38; Goš—Novák—Karel 1974; 1977; Měřinský 1979, 63; tam další lit.). Zajímavý útvar představuje Radkov na Svitavsku. Fortifikace u této obce má dvojdílný půdorys skládající se z hradního jádra v ostrožné poloze přetnuté příkopem s čelní kamennou zdí a rozsáhlým opevněným předhradím, na němž jsou patrné terénní deprese po zahloubených objektech, snad zemnicích. Rozloha fortifikace (zhruba 2,3 ha), uspořádání předhradí i nálezy keramiky 13.—14. století naznačují možnost interpretovat celou situaci sídelního komplexu jako neúspěšný pokus o vysazení městečka, nápadně připomínajícího Hradištko-Sekanku u Davle (Mackerle 1957; srov. Richter 1982, 201 až 218).

VI.

Právě od 12. století se po nejvyšší knížecí vrstvě a nobilitě v jejím okolí i církevních feudálech konstituuje ve větší míře vyšší šlechta a na konci 12. a v 1. polovině 13. století probíhá i geneze šlechty nižší. Důležité je především poznání procesu formování moravské šlechty, jejíž nejstarší vývoj není dosud moderně zpracován. Většina nejdůležitějších šlechtických rodů se údajně poprvé objevuje v okolí markraběte Vladislava Jindřicha a je dovozováno, že mnoho pozdějších panských rodů na Moravě pochází z Čech (Válka 1986, 30). Zprávy o genealogii šlechtických rodů na Moravě sahají až do 2. poloviny 12. století a podle R. Nového (1972, 162—163) lze sledovat rozrody 11—12 genealogií, které se v průběhu 13. století rozdělily na řadu samostatných linií. Tento počet představuje starou šlechtu a zpětně snad verifikuje 11 až 12 genealogií jako počáteční okruh vyšší, knížecí blízké společenské vrstvy na Moravě. Zároveň je dovozováno, že 6 rodů je českého původu, jeden rakouského a u dvou nelze původ určit. Pouze u tří lze prokázat evidentně moravský původ. Z původního teritoriálního rozmístění pozemkového vlastnictví jednotlivých rodů vyplývá, že těsnější politická symbióza Olomoucká s Čechami odpovídala vzniku tamější šlechty, kdežto na Brněnsku a Znojemsku od 2. poloviny 12. století pod vládou přemyslovské sekundogenitury Konrádovců se vytvářely podmínky pro autochtónní vývoj šlechty z okruhu družiny úředních knížat.

V souvislosti s touto problematikou se objevuje otázka, jak se na vnitřní kolonizaci 12. století, zejména jeho 2. poloviny, podílela právě v tomto období nově se konstituující šlechta. Výše uvedené závěry R. Nového (1972, 162—163) naznačují, že právě význam Znojemska ve 12. století, hlavně pak v jeho 2. polovině, se odrazil v procesu formování šlechty z domácích a místních kořenů. Dokládá to i předběžná analýza písemných pramenů 1. poloviny 13. století, v nichž vystupují různí úředníci znojemského a bitovského hradskeho obvodu, což by bylo nutno sledovat podrobným studiem, včetně sledování vztahů k pozemkové držbě a osídlovacímu procesu (srov. Měřinský—Plaček 1989, v tisku). V souvislosti s výše naznačenou problematikou se také ve zcela novém světle ukazuje koncentrace držav nižší šlechty v pásu jihozápadní Moravy, který se

táhne Hrotovickém, Jaroměřickem a Moravskobudějovickem přivě při okrajové zóně starého sídelního území. Na tento fakt upozornil naposledy V. Nekuda (1985, 177—178). Soudí, že se jednalo o území, které bylo knížecím majetkem a na němž seděli „milites secundi ordinis“.

Na tato typická seskupení majetků nižší šlechty ve starém sídelním území v Čechách a na Moravě i jejich možnou genezi upozorňuje D. Třeštík (1971, 555—558). Vzhledem k tomu, že písemné prameny 13. století naznačují například na Třeštsku, Stonařovsku i okrajích Brtnicka a Jihlavska možnost zeměpanských darů této neosídlené nebo slabě osídlené půdy různým šlechticům většinou v zeměpanských službách, eventuálně i uzurpaci určitých neosídlených územních jednotek těmito feudály, je možno položit si prozatím hypotetickou otázku, není-li možno v pozemkovém vlastnictví nižší šlechty vrcholného středověku, v oblastech Hrotovická, Jaroměřicka a Moravskobudějovicka, shledávat odraz starší situace 12. století, kdy v době postupného formování šlechty a postupného vydělování šlechty nižší dostávali příslušníci družiny znojenského úředního knížete na okraji starého sídelního území, které patřilo pod svrchovanost zeměpána, své „výsluhy“ — vsi v okrajovém, slabě osídleném území či neosídlené pozemky, jež umožňovaly jejich další kolonizační činnost.

Se vznikem šlechty úzce souvisí i vznik jejich sídel. Zejména se jedná o předpokládané dvorce vázané na tribunové kostely, které jsou mimo zeměpanských založení hypoteticky předpokládány i jako sídla vznikající šlechty. Dosud však nebyly na Moravě a ve Slezsku podrobně sledovány ani archeologicky zkoumány (srov. Měřinský 1981, 164). Také tyto útvary jsou v hojné míře předpokládány právě ve výše zmiňovaných oblastech Třebíčska, Jemnická, Moravskobudějovicka a Jaroměřicka. Většinu zdejších sakrálních objektů je možno datovat až do pozdněrománského období po roce 1200 (Měřinský 1986, 167—169). Zastoupen však zde je i zeměpanský útvar podobného charakteru, a to v Přibyslavicích, u něhož se předpokládá, že se jednalo o sídlo přemyslovské správy z počátku 13. století, náležející do rámce zeměpanského Bítovska a později věnného statku královny Konstancie (Moravskobudějovicko, Jemnicko, Přibyslavicko). Dosud jako jediný byl tento útvar alespoň č. stečně archeologicky zkoumán (srov. Měřinský 1986, 168—169, 229—230; tam další lit.).

Starší dvorce mající počátky již ve 12. století jsou předpokládány u románských kostelů v Řeznovicích a Pustiměři (Měřinský 1981, 164) a na možnost existence zeměpanského dvorce z doby kolem roku 1200 upozorňuje i pozdněrománská věž u sv. Ducha v Telči (Bláha—Konečný 1985, 130—133, 137—154). Na zaniklých Záblačanech u Polešovic na Uherskohradištsku se nacházel v bezprostřední blízkosti vesnice opevněný dvorec, o němž R. Šn šil (1981, 309—310) předpokládá, že vznikl ve 2. polovině 12. století, vlastnil jej zeměpán a jako výsluha byl až do zániku v polovině 13. století v lenním držení. Na jižní Moravě je v poslední době zkoumán areál sídla typu „motte“ s nedalekým kostelem na zaniklé středověké vesnici Divice u Brumovic, kde jsou znaky existence staršího šlechtického dvorce z 1. poloviny 13. století (Unger 1988, 211—215; srov. Hašek—Měřinský 1989, v tisku).

Druhou skupinu sídel vznikající nižší šlechty tvoří tzv. hrádky (k definici srov. Kouřil—Záček 1986, 97—100; tam další lit.), které představují samostatný fenomén a jako takové jsou i studovány a zpracovávány (Nekuda—Unger 1981). Kromě tohoto celkového zpracování máme k dispozici i výsledky studia drobných středověkých opevnění v řadě regionů (srov. Nekuda—Unger 1981, 335—342; dále např. AH 2, 1977), někdy i s širšími historickými závěry o jejich

počátcích. V Pobeskydí počítají P. Kouřil a R. Žáček (1986, 136) se vznikem opevněných sídel ne dříve než ve 2. polovině 13. století, spíše však ještě o něco později. Podobně v horním Podyjí uvažuje J. Bláha (1977, 56) o vzniku sídel nižší šlechty v průběhu 13. století. Také na Uherskohradištsku shledává R. Snášil (1981, 311), že počátky vzniku zdejších drobných středověkých opevnění spadají do 2. poloviny 13. století a obecněji nelze jejich vznik klást před polovinu tohoto věku.

Hluběji do doby před polovinu 13. století je prozatím datováno pouze několik sídel, jako je například hrádek u zaniklé vsi Mstěnice (Nekuda 1985, 30–33), Kepkov na Slavkovskou (Šaurová 1977, 170), Nové Sady u Slavonie (o. Jindřichův Hradec], kde však výskyt nalezené ostruhy s bodcem (typ II/4 Z. Hilczerówny; Bláha 1977, 52, 55–56) může přesahovat i do 2. poloviny 13. století, podobně jako údajný nálezu uherského denáru Ondřeje II. (1205–1235) z hrádku v Senoradech na Třebíčsku (Nekuda–Unger 1981, 266–267). Podrobnou pozornost sídlům typu „motte“ na jižní Moravě věnoval J. Unger (1987; 1988) a na základě analýzy nálezových situací i samotného archeologického materiálu konstatuje, že počátky opevněných objektů typu „motte“ na jižní Moravě spadají do doby kolem poloviny 13. století. Uvažuje o souvislostech jejich výstavby s nejstarší vlnou budování šlechtických hradů, dávanou i do souvislosti s povstáním královice Přemysla proti svému otci, králi Václavovi I., v letech 1248–1249 (Unger 1988, 217). Jestli to byl pouze tento impuls nebo pravděpodobněji celý komplex podmínek vycházejících z postupného zeslabování panovnické moci a vzrůstu hospodářské i politické moci šlechty, rozpadu hradské soustavy i pozemkového vlastnictví panovníka, vzniku měst a celkových hospodářských i sociálních změn 13. století, bude nutno v budoucnosti podrobně sledovat. Každopádně jsou zde náznaky, že právě mezi rozpadem hradské soustavy během 1. poloviny 13. století, vznikem měst, do nichž se přesunuje politická i hospodářská moc zeměpána, a genezí opevněných šlechtických sídel kolem či před polovinou 13. století bude určitá příčinná souvislost.

Nejstarší drobná středověká opevnění se vyznačovala absencí kamenných fortifikačních prvků. Jádra byla obehnaná jednoduchým či dvojitým věncem příkopů a valů a dalšími fortifikačními prvky dnes těžko postizitelnými (ploty, palisády atd.). U některých lokalit shledáváme i předhradí, patrně související s ochranou vstupu (např. starší/hrádek na ZSV Mstěnice u Hrotovic). Vlastní jádro tvořila kruhová (ZSV Koválov u Žabčic), ovální i obdélná (Popice) či čtvercová plošina (ZSV Aloch u Valtic) o rozměrech kolem 20 až 30 m, na níž se nacházely dřevěné, hlinou omazané budovy (ZSV Koválov), někdy na kamenných základech (Kepkov na Slavkovskou), a další budovy mohly být dislokovány i na předhradí s přístupovou komunikací (ZSV Mstěnice). V rovinných či nížinných polohách byly budovlny spíše pravidelné, po celém obvodu opevněné útvary s uměle nasýpanou vyvýšeninou (ZSV Koválov) a mnohdy zavodněným příkopem (Týnec). Další skupina byla podle polohy v terénu opevněna pouze částečně na přírodou nechráněných stranách, jádro bylo buď vyřezáno do terénu (Hrudek na ZSV Mstěnice), nebo jej plně akceptovalo a využívalo k obraně maximálně i celkové terénní situace, zejména ostrožných poloh. Nejstarší opevnění sídla byla dislokována buď nedaleko osad nebo přímo v jejich areálech, jestli jsou však sídla mimo sídliště starší, může potvrdit pouze výzkum dalších lokalit.

Ze 2. poloviny 13. až 14. století známe skupinu drobných středověkých opevnění v ostrožných polohách poblíž vlastních vesnic s kamennými dvouprostorovými budovami obdélného půdorysu (Cjezd u Tišnova), někdy se za-

hloubeným suterénem (Přímělkov „Spády“), o rozměrech až 10X16 m. Zde se dostáváme ke složité problematice datování podobných objektů a stanovení doby počátku vzniku kamenných tvrzí nižší šlechty, kterou bude také nutno v budoucnu podrobně sledovat a studovat. Rámcově Je snad možno se vznikem nejstarších objektů tohoto druhu hypoteticky počítat v pokročilé 2. polovině 13. století, většinou však až v následujícím věku (srov. Nekuda—Unger 1981, 31—36; tam další lit.).

VII.

Samostatné místo v našem výkladu patří hradní architektuře a Jejimu výzkumu. Zmíníme se o ní pouze stručně, neboť toto téma bylo podrobně zpracováno v předchozím ročníku tohoto sborníku (Měřinský—Plaček 1988, v tisku) i v dalších studiích (srov. naposledy např. Plaček—Procházka 1986). Počáteční fázi budování prvních kamenných hradů 13. století lze na Moravě prozatím rámcově vročit na začátek 2. čtvrtiny 13. století. Jedná se o nejstarší zeměpanská založení, kdy zděné fortifikační stavby vznikají v arelech starých údolných a kastelánských hradů chráněných pravděpodobně ještě dřevohlinitými fortifikacemi. Prvními reprezentanty jsou mohutné válcové donjony známé například z Břeclavi, Olomouce, patrně Přerova a s břitem i z Bítova. Při studiu geneze těchto staveb je uvažováno o vztazích k Francii, patrně zprostředkovaných přes Podunají.

Další specifickou skupinu zeměpanských založení spojenou s rakouským Podunajím představují hranolové donjony budované v nově zakládaných fortifikacích i na lokalitách vykazujících stopy staršího osídlení, většinou však bez prokazatelné kontinuity (např. Mikulov, Brumov). V areálu staršího hradiště byl podobný útvar zbudován ve Vranově nad Dyjí, z lokalit nově vybudovaných patrně ještě během 1. čtvrtiny 13. století jmenujme Veverí. Dvě hranolové věže s palácem uprostřed měl Buchlov, jehož počátky lze hledat před polovinou 13. století a první stavební etapa s další průjezdní hranolovou věží s kaplí v patře byla ukončena v sedmdesátých letech téhož věku. U těchto tzv. podunajských dispozic, kde základ tvořila hranolová obytná věž, shledáváme, že se dělí na dvě podskupiny. Prvá, relativně starší, má donjon umístěný v zadní chráněné části (Vranov, Veverí, Mikulov) a u druhé jsou tyto věže orientované nakoso v čele dispozice (Brumov, Buchlov). U první skupiny pokračuje kolem poloviny 13. století rozšiřování a doplňování fortifikací a u vjezdů jsou budovány břítové bergfrity. Některé další zeměpanské hrady tohoto období čekají teprve na podrobný výzkum a vyhodnocení (např. Děvičky, Hradec u Opavy). Dosud jediným bezpečným reprezentantem na Moravě, odvozeným z dispozičního schématu francouzského kastelu, je Usov, patrně též zeměpanského založení před rokem 1260, a zeměpanské založení nelze vyloučit ani u dalších lokalit (např. Osiky na Tišnovsku).

Před polovinou 13. století je doloženo i zakládání nejstarších šlechtických hradů předznamenávajících již bergfritové dispozice, pro tato nejstarší šlechtická sídla tak typické. Náleží sem například Bukov a se subtilními věžemi v čele Lukov a Starý Jičín. Objevují se i dvojdílné ostrožné dispozice vázané v předhradí či předpolí na kostel (Mostiště, Bilkov, bez kostela Červený Hrádek), dosud blíže nestudovaný typ označovaný pracovním za tzv. kolonizační provizoria (Luginsland-Burkviz, Osiky) atd. Jak již bylo výše řečeno, bude nutno sledovat počátky šlechtických hradů a zejména předpokládanou spojitost s povstáním královice Přemysla proti otci v letech 1248—1249.

Typová škála hradní architektury se dále rozrůstá ve 2. polovině 13. sto-

letí, přičemž je postřizitelné zesílení vlivů z Podunají, západní Evropy i ze Slezska. Po polovině 13. století je založen hrad Střilky, reprezentující spolu se Schenkenberkem hrady se štítovou zdí, které mají analogie v Rakousku, Porýní a středním Německu. Rámcově ve 2. polovině 13. století se objevují i další fortifikace v ostrožné poloze přetnuté příkopem s čelní kamennou zdí (Vraní Hora, Radkov). Kolem poloviny 13. století vznikají i hrady s pravidelně vymezeným staveništem (Boleradice), vybavené i mohutnou válcovou věží (Cvilín-Lobenstein) a po jeho polovině například i pravidelná dispozice řádového domu (komendy německých rytířů) pevnostního charakteru ve Slavkově u Brna. Bavorsko zprostředkovalo snad ze severní Itálie i stavbu pravidelného obdélníkového typu s hranolovou věží, paličem a průjezdem v čele objektu, reprezentovaného brněnským Špilberkem ze sedmdesátých let 13. století. Pravidelnými dispozicemi se vyznačují i hrady rodu erbu křídla (z Lomnice, z Křižanova), reprezentované Velkým Meziříčím, dále Tasovem a snad i Náměští nad Oslavou a Lomnicí u Tišnova.

Během prvních třiceti let 2. poloviny 13. století jsou zakládány i hrady biskupa Bruna ze Schauenburka a jeho leníků. Z bezpečně Brunových hradů se dochovaly v přestavěné podobě Kroměříž a Mírov, ve zříceninách Blansko a Šaumberk, v terénním reliéfu Pustiměř, zcela zanikly Modřice a další objekty jsou předpokládány pouze hypoteticky (Kelč). Pouze relikty zůstaly i ze sídel leníků (Rumberk, Medlice, Fulštejn, Engelsberk) a zařazení dalších zřícenin do rámce Brunových staveb není bezpečně prokázáno (Rožnov, Šoltýn-Schauenstein, Čertův Hrádek-Olomučany). Mezi hrady Brunova okruhu sledujeme řadu rozdílných dispozičních schémat, částečně snad majících společnou tendenci k určité pravidelnosti rozvrhu. Část lokalit má hlavní věž. Její náznaky u dalších staveb nelze za nynějšího stupně poznání plně prokázat a setkáváme se i s obvodovou zástavbou a bezvěžovými dispozicemi. Zprostředkující role Brunova okruhu je hypoteticky předpokládána i u pravidelných dispozic s velkou hranolovou věží (Uherský Ostroh, Strážnice) z doby po roce 1260, u nichž je možno nalézt analogie s tzv. severoněmeckým kastelem.

Rozkvět bergfritové dispozice během 2. poloviny 13. století reprezentují například Drahotuše, Šternberk, Hukvaldy, Frýdberk, Kaltenštejn, Leuchtenštejn, Auersperk, Sádek, Pernštejn atd. V posledním desetiletí 13. století vznikají také nejstarší hrady s plášťovou zdí (např. Templštejn, Stagnov). Jejich hlavní rozvoj však náleží až století 14., a během poslední čtvrtiny 13. století se objevuje i poněkud odlišnější bezvěžové uspořádání, kdy větší prostor vymezený hradební zdí je vybaven pouze menší palácovou stavbou přiloženou k hradbě většinou v zadní části fortifikace, které je pracovně označováno za dispozici dvorcového typu (např. Rožnov, Šostýn, Líšnice, Helfštejn atd.). Během 2. poloviny 13. století se objevují i některé další dispoziční prvky hradní architektury. Například je to subtilní poloobytná hranolová věž podunajských tračů ze sedmdesátých až osmdesátých let 13. století (Rokštejn), výše zmiňovaná tzv. kolonizační provizória (Freudenštejn, Smilovo hradisko) a dispozice ovlivněné terénem (Quingburg).

13. století představuje zlatý věk budování hradů, který vrcholí převážně šlechticovými založeními v sedmdesátých letech. 1. polovina 13. století je téměř výlučně reprezentována zeměpanskými stavbami a naopak druhá půle je až na několik výjimek (Špilberk, Uherský Brod, Landek, Freudenštejn atd.) ve znamení výstavby sídel šlechty, což vyjadřuje i završení procesu jejího konstituování jako sociální skupiny, konsolidace včetně vazby na pozemkové vlastnictví i emancipační snahy vůči zeměpánovi. Z archeologických výzkumů, které přispěly k poznání hradní architektury 13. století, jmenujme ze starších

rozsáhlejších akcí alespoň odkryvy na Smilově hradisku a z výzkumu poslední doby lokality Brumov, Lukov, Helfštejn, Bukov, polohu Bílovice-Šumbera ztožňovanou s Obrany, Hukvaldy, Veverí, Starý Jičín a Rokštejn na Jihlavsku (srov. Měřinský 1986a, 30). Nejnověji probíhají průzkumy i na hradě Bítové (Měřinský—Plaček 1989, v tisku).

VIII.

13. století bylo také dobou intenzivního budování řady sakrálních objektů, ať již konventů různých řádů ve městech a mimo ně, tak i farních a filiálních kostelů a s nimi spojených hřbitovů. Během první poloviny 13. století je vybudována v hrubých rysech i farní organizace. Ve městech vyrůstají řádové domy mendikantů (minority, dominikáni, dominikánky a klarisky), řada již dříve založených konventů benediktinských a premonstrátských přistupuje k výstavbě nákladných konventních kostelů i dalšího příslušenství (např. Louka u Znojma, Třebíč), podobně jako vyrůstají nově po roce 1200 na Moravo zakládané cisterciácké řádové domy (Velehrad, Žďár nad Sázavou, Vizovice, Tišnov, Oslavany) i kanonie premonstrátské (Nová Říše, Brno-Zábrdovice, Doubravnik), ve 2. polovině 13. století **jsou** zakládána benediktinská probošství (Měřín, Březová, Těšín) a již od 1. poloviny 13. století komendy rytířských řádů templářů, německých rytířů a johanitů (např. Horní Hostěradice, Orlovice, Jamolice, Čejkovice atd.). Dále vznikají špitály řádu sv. Ducha, **ř.ídový** dům magdalenitek a augustiniánů eremitů (srov. Měřinský 1985, 378—380; tam další lit.).

Bohužel výzkumy těchto objektů jsou teprve v počátcích. Můžeme jmenovat pouze starší odkryvy cisterciáckých klášterů na Velehradě a ve **Zdaru** nad Sázavou, zaměřené především na otázky stavebně historického vývoje, a menší sondáže v místech benediktinského probošství v Brně-Komárově, v Doubravniku u Tišnova, v Třebíči a probošství ve Znojmě-Hradišti. Z klášterů ve městech pak došlo k výzkumům dominikánského řádového domu v Opavě a nově **minoritu** v Brně. Z kostelů ve městech a vesnicích, jejichž existence sahá do 13. století, lze jmenovat alespoň namátkou výzkumy na Starém Brně, kostel sv. Linharta v Mušově s částí hřbitova, podobně jako kostel na zaniklé středověké vsi Narvice u Pohořelic, kostely v Přibicích, Rokytné, v Telči u sv. Ducha, výzkum v kostele sv. Gottharda a jeho okolí v Přibyslavicích a sv. Václava v Kostelci u Kyjova. Z gotických objektů doby po polovině 13. století jmenujme alespoň kostel se hřbitovem na zaniklé středověké vesnici Kovalov u **Zabčic**. Zejména problematika počátků venkovských kostelů spojených s dotvořením farní sítě a počátky hřbitovů zůstává dosud nedořešena (srov. Měřinský 1986a, 31—32; tam další lit.).

#

Přehlédneme-li jednotlivé okruhy problematiky, které jsme v našem výkladu sledovali, vyplývají z **nich** určité poznatky týkající se hlavních směrů výzkumu i poznání celkového vývoje 13. století. Nemělo by zde smyslu znovu opakovat ta zobecnění o směrech vývoje společnosti, hospodářství, materiální kultury, které Jsme v jejich jednotlivých předmětech, produktech a jevech nechali poněkud stranou, **i** politických procesech, jež jsou obsaženy v předchozím textu. Moravský vývoj je spjat s celkovým děním v českém státě 13. století **i** s trendy středoevropskými v nejširším slova smyslu, ale obsahuje i řadu odlišností a specifíků.

Je to **dáno** již samotnou polohou Moravy, otevřené do Podunají a na se-

veru s kontakty se slezskou oblastí, s některými odlišnými tradicemi předchozího vývoje 11.—12. století. To se projevuje i v mnoha odvětvích hmotné kultury a vývoji společnosti i hospodářství. Setkáváme se zde s určitým urychlením vývoje (stavba kamenných zeměpanských hradů vázaná typově na Podunají, vznik měst, rozpad hradské soustavy), ale i paralelami k Čechám (přeměna vesnice, osídlení a kolonizační proces, vznik šlechtických sídel kolem poloviny 13. století atd.) či někdy s opožďováním (např. budování cisterciáckých konventů). Morava také během 13. století představovala pro Přemyslovce nástupní prostor expanze do alpských zemí, Slezska a Polska a velice často neklidnou hraniční oblast proti uherskému státu. Vcelku je možno konstatovat, že vývoj zde odpovídá periodizaci celé epochy století posledních Přemyslovců, jak jej do tří fází člení J. Zemlička (1979, 126—127). Prvá fáze, ohraničená roky 1200—1225, navazuje Ještě na 12. století, ve druhé, datované do let 1225 až 1253, se již objevují nové prvky a ve třetí, vymezené roky 1253—1300, třinácté století vyvrcholilo a dynamika ekonomického vývoje se neobyčejně zrychlila.

Další archeologické bádání o této klíčové epoše, důležité pro všestranné poznání života společnosti, hospodářského mechanismu i materiální kultury vrcholného středověku, bude nutno zaměřit na některé dosud málo prozkoumané okruhy. Je to především otázka tzv. dvorců, předpokládaných u tribunových kostelů i samostatně stojících, které souvisejí s velmi závažnou problematikou vzniku šlechty, podobně jako studium počátků části hradní architektury (další část souvisí se správním a vojenským systémem zeměpána) i tzv. hrádků a tvrzí. Velmi závažné poznatky může archeologie přinést i při studiu počátků měst, sakrální architektury a pohřebišť i hřbitovů, o nichž, zejména o jejich vzniku, jsou naše poznatky prozatím velmi kusé a torzovité. To souvisí s poznáním středověké populace a jejích změn, probíhajících patrně právě v tomto období. Stranou pozornosti nemůže zůstat ani takový jev, jako je kolonizace a vůbec celkový pohled na vývoj osídlení, získávaný za spolupráce řady historických oborů, ale i přírodovědeckých disciplin. Vedle studia počátků měst a řemeslné výroby je to pak především výzkum středověké vesnice a změn probíhajících zde během 13. století i jejich přesná specifikace a chronologie, kterou dosud většinou postrádáme. Tyto změny byly totiž určujícím faktorem pro další vývoj vrcholného středověku.

Prameny a literatura

- BAKALA, J., 1982: Osídlení Frýdecka a Jablunkovská v období vrcholného feudalismu. Frýdek-Místek.
 — 1983: Osídlení Místecká a Brušperska v období vrcholného feudalismu. Frýdek-Místek.
 BÉLCREDI, L., 1986: Přínos archeologie k poznání stavební podoby středověkého venkovského domu (Výsledky výzkumu zaniklé středověké osady Bystřecel, AH 11 423—440).
 — 1987: Půdorysná a stavební podoba středověkého venkovského domu na střední Moravě, AH 12, 157—169.
 BERANOVA, M., 1975: Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa. Studie AÚ ČSAV v Brně, roč. III, 1974, sv. 1. Praha,
 BLAHA, J., 1977: Výsledky revize některých drobných středověkých opevnění v horním Podyjí. AH 2, 45—58.
 — 1984: Časné slovanské osady v Olomouci a počátky řemeslnícko-kupeckého podhradí. Příspěvek k postavení Olomouce v 10. století, AH 9, 133—146.
 BLAHA, J.—KONEČNÝ, L., 1985: K nejstarší historii města Telče. In: Umeleckohistorický sborník, 129—160. Brno.
 CDB: Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae III, Praha 1942—1962 (ed.

- G Friedrich et Z. Kristen), IV, Praha 1962—1965 (ed. J. Šebánek et S. Duškové).
 CEJNKOVÁ, D.—MERINSKÝ, Z.—SULITKOVÁ, L., 1984: K problematice počátků města Brna, CsCH XXXII, 250—270.
 ČERNÝ, E., 1983: Vztah zaniklých pluzin k rozloze lesů na Dražanské vrchovino v období vrcholného feudalismu, AH 8, 423—431.
 DOBIÁŠ, J., 1930: Německé osídlení ostrůvku jihlavského, Časopis archivní školy VIII, 1—32.
 DOSTÁL, O. et al. (HRŮZA, J.—LIBAL, D.—VODERA, S.—ZALCIK, T.), 1974: Československá historická města. Praha.
 GOS, V., 1975: Osada hrncířů v Mohelnici, AR XXVII, 338—341.
 — 1984: Sidlištní objekty slovanské osady v Mohelnici, CSIM B XXXIII, 221—253.
 GOS, V.—NOVÁK, J.—KAREL, J., 1974: Zaniklé středověké sídliště v Rýmařově, CSIM B XXIII, 110—120.
 — 1977: K počátkům lokace Rýmařova. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, 70—76. Praha.
 HAŠEK, V.—MERINSKÝ, Z., 1989: Podíl IRB při archeologickém výzkumu a archeogeografickém průzkumu na Moravě v letech 1986—1988. In: Sborník VI. celostátní konference Geofyzika v archeologii a Moderní metody terénního výzkumu a dokumentace, Gottwaldov 31. X.—4. XI. 1988, v tisku. Brno.
 HLOBIL, I., 1983: Mistoplnné otázky kolem zavraždění Václava III. v Olomouci, VVM XXXV, 162—174.
 HLOBIL, I.—MICHNA, P.—TOGNER, M., 1984: Olomouc. Praha.
 HOFFMANN, F., 1969: Epocha v bádání o velkém Jihlavském privilegiu. Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských V, 114—115.
 — 1983: Brněnské městské právo. In: Brno mezi městy střední Evropy, 160—180. Brno.
 HRABOVÁ, L., 1964: Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století. Praha.
 JELÍNKOVÁ, D.—MERINSKÝ, Z., 1985: Slovanské osídlení v oblasti soutoku Dyje a Svratky. (Příspěvek k otázkám sídelního a společensko-ekonomického vývoje regionu od 6. do 13. století), SbnM, řada A—Historie XXXIX, 143—154.
 KORDIOVSKÝ, E., 1977: Sidlištní hustota ve středověku na Kloboučku (okres Břeclav), AH 2, 261—266.
 KOUŘIL, P.—ZÁCEK, R., 1986: Drobná středověká opevnění v Pobeskydí a otázka jejich klasifikace, CSIM B XXXV, 97—138.
 KRZEMIEŃSKA, B., 1981: Einige Bemerkungen zur energetischen Situation an der Schwelle des Hochmittelalters die Wärmeenergie. In: Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum Special Issue 16, 87—124. Prague.
 — 1985: Moravští Přemyslovci ve znojmské rotundě. Ostrava.
 — 1987: Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens In böhmischen Přemyslidenstaat, Historica XXVII, 5—59.
 — 1987a: Olomoučtí Přemyslovci a Rurikovec, CMatMor CVI, 259—268.
 KUTHAN, J., 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců, 181—351. Roztoky u Prahy—Praha.
 MACKERLE, J., 1957: Staromoravské hradisko u Radkova, AR IX, 419—424.
 MÁLEK, J., 1966: Vegetační vymezení lesních oblastí na jihozápadní Moravě, VVM XVIII, 87—102.
 — 1966a: Vývoj vegetace na území osad zaniklých v 15. a 16. století v oblasti jihozápadní Moravy, CMorMuz, Vědy společenské LI, 153—180.
 — 1970: K využití biogeocenologické typologie pro studium vývoje osídlení (Problematika počátku pomezního hvozdu na Haberské cestě), HG 5, 79—83.
 — 1976: Vlivy hornictví na lesy na příkladu Jihlava a Pelhřimovska, Dějiny věd a techniky 9, 145—159.
 — 1982: Změny rozsahu lesů ve středověku na jihozápadní Moravě, Vědecké práce Zemědělského muzea 22, 283—292.
 MERINSKÝ, Z., 1978: Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského (Vývoj a změny struktury osídlení), AH 1, 109—120.
 — 1977: Několik poznámek k počátkům města Jihlavy. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, 122—128. Praha.
 — 1977a: Průzkum v místech zaniklé středověké osady Potvorovlce (okr. Hodonín), PV 1975, 70—71. Brno.
 — 1979: Záchranné archeologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku z období 6.—16. století v letech 1970—1978, AH 4, 55—71.
 — 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), AH 6, 147—197.

- 1982: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku (Seuuiasuy sta* a další perspektivy se zvláštním zřetelem k výzkumu zaniklých středověkých vesnic), AH 7, 113—156.
- 1983: K problematice archeologického výzkumu řemeslné výroby 10. a první poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 8, 41—71.
- 1984: Středověké Modřice ve světle archeologických nálezů, VVM XXXVI, 355—359.
- 1985: Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období, AH 10, 375—393.
- 1986: Doba slovanská. In: Pravěk Třebíčska, 147—171. Brno—Třebíč.
- 1986a: Podíl archeologie na výzkumu středověké architektury 11. až 1. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 11, 25—38.
- 1987: Problematika vývoje osídlení jiliny a jihozápadní Moravy v 10. až 1. polovině 16. století (metody, východiska a dosažené výsledky). In: XVI. Mikulovské sympozium 1986. Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě, 157—187. Praha.
- 1987a: Příspěvek k možnostem rekonstrukce středověké krajiny, území zaniklých vesnic a typů sídlišť, AH 12, 111—128.
- 1988: Počátky osídlení Brtnicka a nejstarší dějiny obce. In: Dějiny Brtnice a připojených obcí, 13—49. Brno.
- MÉRINSKÝ, Z.—PLACEK, M., 1988: Nástin vývoje hradní architektury vrcholného středověku na Moravě a ve Slezsku do období husitských válek, AH 13, 217—249.
- 1989: K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bitova (okres Znojmo), Castellologica bohemia I, v tisku.
- MÉRINSKÝ, Z.—UNGER, J., 1987: Zaniklá ves Koválov u Zabčic (archeologické nálezy). Mikulov.
- MICHNA, P. J., 1979: Archeologická práce v Okresním středisku státní památkové péče a ochrany přírody v Olomouci (K patnáctiletému výročí trvání organizace), VVM XXXI, 324—335.
- 1982: K utváření raně středověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století), ČsČH XXX, 716—744.
- 1982a: Ke stavebním dějinám středověkých domů v Olomouci (Archeologický průzkum dvou městíšť v Barviřské ulici.), Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 5, 179—241.
- 1987: Zemnice svědectvím velké kolonizace. In: XVI. Mikulovské sympozium 1988. Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě, 187—190. Praha.
- 1988: K poznání zahloubených obydlí doby velké kolonizace. In: Rodná země, 222—284. Brno.
- NEKUDA, V., 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonie. (Příspěvek k dějinám středověké vesnice). Brno.
- 1978: K vývoji zemědělských sídlišť v 10.—13. století na Moravě, AH 3, 171—182.
- 1981: Dvacet let archeologického výzkumu na lokalitě zaniklé středověké osady Mstěnec 1960—1980, VVM XXXIII, 129—146.
- 1982: Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad. AH 7, 33—66.
- 1984: Vesnický středověký dům na Moravě, AH 9, 21—37.
- 1985: Mstěnec 1. Zaniklá středověká ves. Hrádek — tvrz — dvůr — předsunutá opevnění. Brno.
- 1987: Základní otázky historicko archeologického studia vesnického sídla, domu a dvora, AH 12, 33—46.
- NEKUDA, V.—UNGER, J., 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.
- NOVÁK, J.—KAREL, J., 1977: Zpráva o archeologicko-historickém výzkumu počátků města Rýmařova a okolí 1969—1975. Krnov.
- NOVOTNÝ, V., 1913: České dějiny. Dílu I. část II. Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha.
- 1928: České dějiny. Dílu I. část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197—1253). Praha.
- NOVÝ, L. et al., 1974: Dějiny techniky v Československu (do konce 18. století). Praha.
- NOVÝ, R., 1972: Přemyslovský stát 11. a 12. století. Praha.
- OPRAVIL, E., 1983: Odolná niva v době hradištní (ČSSR — povodí Moravy a Poodří), Studie AÚ ČSAV v Brně, roč. XI, sv. 2. Praha.
- PEKAR, J., 1941: O povstání krajevice Přemysla proti králi Václavovi I. Praha.
- PLACEK, M., 1985: Hrady na Oslavě a ekonomické podmínky jejich vzniku a existence, AH 10, 261—271.
- 1987: Sídlíštní struktura a hrady v povodí Loučky (Bobruvka). In: XVI. Mikulovské sympozium 1986. Vývoj obydlí, sídlišť a sídlíštní struktury na jižní Moravě, 245—255. Praha.

- PLAČEK, M.;—PROCHÁZKA, R., 1986: K problematice opevněných sídel přelomu raného a vrcholného feudálního na Moravě (Teze), AH 11, 159—169.
- PROCHÁZKA, R., 1984: Předběžná zpráva o záchranném výzkumu v Uherském Brodě v roce 1984, *Studia comeniana et historica* XIV, sv. 28, 147—149.
- 1985: Archeologie k počátkům Jihomoravských měst, AH 10, 133—142.
- PROCHÁZKA, R.—SNÁŠIL, R., 1984: Hlavní rysy lokační zástavby Uherského Hradiště ve 2. polovině 13. století. In: *Urbes medii aevi*. 43—51. Praha.
- PROCHÁZKA, R.—SULITKOVÁ, L., 1984: Uherské Hradiště ve 13.—15. století. Sociálně-ekonomická struktura, topografie. Uherské Hradiště.
- PŘEHLED 1980: Přehled dějin Československa 1/1 (do roku 1526). Praha.
- RICHTER, M., 1974: Archeologický výzkum a otázky nejstarší sídlištní topografie Zdaru na Sázavou. In: *Dějiny Zdaru nad Sázavou III. 1784—1974*, 231—240. Brno.
- 1975: České středověké město ve světle archeologických výzkumů, AR XXVII, 245—258.
- 1982: Hradištko u Davle městečko ostrovského kláštera. Praha.
- RYBNÍČKOVÁ, E.—RYBNÍČEK, K., 1976: Zemědělství mladšího středověku v pylových analýzách AH 1, 145—149.
- SNÁŠIL, R., 1975: Archeologie a vesnická sídliště 10.—13. století na Moravě, AR XXVII, 305—317.
- TM 1978: Záchranný výzkum v Uherském Hradišti Starém Městě (okr. Uherské Hradiště), PV 1976, 79—80. Brno.
- 1979: Záchranný výzkum středověkého Starého Města v poloze „Za zahradou“, k. o. Uherské Hradiště, AH 4, 73—75.
- 1980: Sídlištní síť 10.—15. století na Uherskohradištský AH 5, 177—182.
- 1980a: Výroba vápna v trhové vsi Veligradu (k. o. Uherské Hradiště-Staré Město). In: *Zkoumání výrobních objektu a technologií archeologickými metodami. Sborník ze semináře 1978*, 9—17. Brno.
- 1981: Opevněná sídliště 10.—16. století na Uherskohradištský AH 6, 307—313.
- 1982: Hrnčířská pec z trhové vsi Veligradu. In: *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Sborník ze semináře 1979*, 3—24. Brno.
- 1982a: Keramický depot z počátku 14. století z Uherského Hradiště-Starého Města (okr. Uherské Hradiště), PV 1980, 44—46. Brno.
- 1982b: Zaniklé vesnice na Uhersko-hradištsku-brodsku v období 13.—18. století, AH 7, 163—167.
- 1983: Přínos archeologických dokladů specializovaných řemesel pro poznání ekonomiky Uherskohradištská za feudalismu, AH 8, 95—107.
- SNÁŠIL, R.—PROCHÁZKA, R., 1980: Záchranný výzkum v Uherském Hradišti-Starém Městě (okr. Uherské Hradiště), PV 1978, 52—53. Brno.
- ŠAUROVÁ, D., 1973: Typické domové půdorysy v zaniklé středověké vesnici Konůvky na Slavkovsku, AR XXV, 83—86, 126—128.
- 1977: Zaniklý hrádek Kepkov ve Zdáňlkém lese (k. ú. Nížkovice—Heršpice, okres Vyškov), AH 2, 167—172.
- 3JLHÁN, J., 1970: Listina Přibyslava z Křižanova pro brněnský špitál z r. 1239. (*Antithese I*), WM XXII, 145—158.
- 1971: Cisterciácké datování a vzpoura markraběte Přemysla mladšího (*Antithese II*), WM XXIII, 322—334.
- TOMAS, J., 1987: Poznámky ke vzniku Znojma a Brna. In: *XVI. Mikulovské sympozium 1986. Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě*. 225—230. Praha.
- TŘEŠTIK, D., 1971: K sociální struktuře přemyslovských Čech. *Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí*, ČsČH XIX, 537—567.
- UHLÍŘ, J. et al. (FIŠER, R.,—NOVÁČKOVA, E.—SEJBAL, J.—ŠRÁMEK, R.), 1977: Třebíč, Dějiny města I. Brno.
- UNGER, J., 1981: Hradištní a středověká osada u Šakvic, okr. Břeclav, AR XXXIII, 55—87.
- 1987: Zum Stand der Hausberg — (Motten) — Forschung in Südmähren, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 3, 85—106.
- 1988: Počátky středověkých opevněných sídel typu „motte“ na jihovýchodní Moravě. In: *Rodná země*, 207—221. Brno.
- VÁLKA, J., 1983: Přehled dějin Moravy I. Od Velké Moravy do husitské revoluce. Skriptta FF UJEP v Brně. Brno.
- 1986: Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu. In: *Moravský historický sborník (Historica moravica)*, 22—45. Brno.
- VERBÍK, A., 1981: Středověké město. In: *Uherské Hradiště, dějiny města*, 81—124. Brno.
- ZUBER, R., 1972: Osídlení Jesenicka do XV. století. Opava.
- 2EMLÍČKA, J., 1979: Ekonomika českých zemí v období přechodu od raného k vrcholnému feudálnímu, *Folia historica Bohemica* 1, 109—129.

- 1982: Společenský a hospodářský vývoj v době posledních Přemyslovců. In: Ústřední doba posledních Přemyslovců, 17—21. Roztoky u Prahy — Praha.
- 1985: Odboj královce Přemysla v letech 1248—1249 a jeho sociální zázemí, CsČH XXXIII, 564—585.
- 1986: Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století). Praha.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Jahrhundert der letzten Premysliden in Mähren und Schlesien im Lichte archäologischer Forschungen und Funde

Das 13. Jahrhundert gehört zweifelsohne zu Schlüsselepochen der tschechischen Geschichte. In diesem Jahrhundert wurde der böhmische Staat unter den letzten Přemysliden — trotz zahlreicher Peripetien — zum mächtigen Staatsgebilde, das die mitteleuropäischen Verhältnisse und die europäische Politik mitgestaltet, mitgeprägt und mitgetragen hat; zahlreiche ausländische Besitzungen sind in die Machtsphäre der Přemysliden übergegangen. Die stürmischen Entwicklungen des 13. Jahrhunderts in sämtlichen Bereichen des Lebens der damaligen Gesellschaft formten das frühfeudale Fürstentum zu einer stabilisierten und wirtschaftlich entwickelten Monarchie des kulminierenden Feudalismus. Man kann zusammenfassend sagen, daß es das 13. Jahrhundert war, das auf eine bedeutende Art und Weise die weitere Entwicklung der feudalen Gesellschaft geprägt hat, die wiederum zu dieser Zeit einen gewissen Höhepunkt in ihrer Entwicklung erreicht hat.

Das 13. Jahrhundert ist eine Zeit, in der sich jene Änderungen voll durchsetzen, die sich seit der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts abzuzeichnen begannen. Es entsteht der Adel, sein Bodenbesitz wird größer ähnlich wie auch die Domänen kirchlicher Institutionen. Das alte Verwaltungssystem mit Zentren in königlichen Burgen (Kastellanburgen) und die Strukturen der Dienerschaft verfallen. Im Zuge der inneren Kolonisation und der Anwendung neuer und besserer Arbeitsinstrumente wird die Landwirtschaftsproduktion erhöht (sog. Agrarreform). Gleichzeitig wächst die Produktion für den Markt und Warenaustausch. Gerade beim Studium der Entwicklung der Besiedlung, ihres Fortschreitens und ihrer Struktur, bei der Klassifizierung und Untersuchung materieller Denkmäler sowie auch beim Studium der sozialen Entwicklung und der Wirtschaft nimmt die Archäologie eine äußerst wichtige Stellung ein und vermittelt eine Vielzahl neuer Erkenntnisse, die durch das Studium der Quellen schriftlicher Art nicht gewonnen werden könnten.

Der Artikel verfolgt einige Aspekte der Entwicklungsprozesse des 13. Jahrhunderts in Mähren. Kurz charakterisiert werden die politische Entwicklung und die Wirtschafts- und Gesellschaftsprozesse, das Augenmerk richtet sich jedoch auf die Entwicklung der Besiedlung, Kolonisierung und auf ökologische Änderungen, auf das Dorf und seinen Wandel von einer Siedlung der Jungburgwallzeit zum Dorf des kulminierenden Mittelalters mit mehrteiligen Häusern oberhalb der Erde. Weitere Bezugspunkte bilden die Erweiterung des landwirtschaftlich genutzten Bodens, Intensivierung der Landwirtschaftsproduktion, Entstehung der Städte und in diesem Zusammenhang auch der Beitrag der Archäologie zum Prozeß der Erkundung des Städtebaus und der Entstehung des Marktdorfes. Große Aufmerksamkeit wird dem Prozeß der Entstehung des Adels und der damit zusammenhängenden Problematik der Errichtung der Adelsitze, der Burgen, Motten und Festen, gewidmet. Kurz werden auch Ergebnisse bauhistorischer und archäologischer Erkundungen dieser Objekte erwähnt, auf deren Grundlage die Typologie dieser Bauten ausgearbeitet werden konnte samt bestimmten chronologischen Schlußfolgerungen. Genannte Ergebnisse ermöglichten ferner die zeitliche Festlegung der Anfangsphase der Errichtung von Steinburgen des kulminierenden Mittelalters sowie kleineren Fortifikationen (Motten und Festen) sowie das Studium der Entstehung einzelner Bautypen in breiteren mitteleuropäischen Dimensionen. Zum Schluß wird eine Bewertung der Ergebnisse des Studiums der sakralen Objekte vorgenommen.

Die Entwicklung in Mähren im 13. Jahrhundert steht im engen Zusammenhang mit der Gesamtentwicklung im böhmischen Staat in dieser Periode, weist aber zugleich auch in Folge der geographischen Lage des Landes, das zum Donauraum hin ungeschützt war und Kontakte zum im Norden liegenden Schlesien pflegte, zahlreiche spezifische Züge auf. Diese zeigen sich in zahlreichen Bereichen der materiellen Kultur und in der Entwicklung der Gesellschaft und Wirtschaft. Man findet eine in mehreren Punkten beschleunigte Entwicklung (Bau der Steinburgen der Landesherren in An-

lehnung an die Bauweise im Donauraum, Entstehung der Städte), zugleich aber auch zahlreiche Parallelen zur Entwicklung in Böhmen (Dorfwandel, Besiedlung, Kolonisierung, Entstehung der Adelssitze in der Mitte des 13. Jahrhunderts) und sogar Zeltverzögerungen (Errichtung der Zisterzienserkonvente). Mähren war während des 13. Jahrhunderts für die Pfemysliden auch jener Raum, in dem die Expansionszüge gegen Alpenländer, Schlesien und Polen ihren Anlauf genommen haben, und nicht selten auch ein unruhiges Gebiet an der Grenze zum ungarischen Staat. Im Allgemeinen kann festgestellt werden, daß die Entwicklung in Mähren der Periodisierung der Epoche des 13. Jahrhunderts der letzten Pfemysliden in drei Phasen entspricht. Die erste Phase (1200—1225) knüpft an das 12. Jahrhundert, die zweite (1225—1253) zeigt bereits neue Züge und die dritte (1253—1300) markiert den Höhepunkt des 13. Jahrhunderts, wobei sich die Dynamik der ökonomischen Entwicklung wesentlich beschleunigt hat.